

Յունաց քանաստեղծութեան վրայ տեղեաց ըրա՞ն ազդեցութիւնը .

Բանաստեղծութեան վրայ տեղեաց ունեցած ազդեցութիւնը պէտք է ինչ պէս շատ անգամ եղած է, չափազանց ըմբռնել, և բանաստեղծի մը բնութիւնն ամենայն ճգամբ՝ ծնած երկրին բնութեանը նման գտնելու ջանալ: Մարդկային բնութիւնը կրնայ արտաքին առարկայից ներգործութիւնը մերժել. և հոգւոյ վրայ ընկերական ու քաղաքական հանգամանքն աւելի ազդեցութիւն կ'ընեն՝ քան թէ օդոյ նրբութիւնն ու գեղեցիկ կողմանք: Բայց պէտք է մոռնալ որ Յունաստանի վիճակաց քաղաքական էութիւնը մեծաւ մասամբ երկրին կերպարանքէն ու աշխարհքին բնութենէն կախմունք ունեցաւ: Ով որ Յունաստանը տեսնէ՝ լաւ կը հասկընայ հանճարոյ, սովորութեանց, կառավարութեանց և լեզուաց զանազանութիւնը, որով հին ատեն Հելլեն ժողովրդեան այլ և այլ մասերն իրարմէ կը տարբերէին: Թերեւս ճանապարհորդն ոչ ուրեք այնպէս յանկարծ մէկ կլիմայէ ուրիշ կլիմայ, կամ ասանկ ըսեմ՝ մէկ եղանակէ ուրիշ եղանակի մէջ կ'անցնի. քանի մը մղոն հեռաւորութեամբ՝ հնձոց ժամանակը զգալի կը փոխուի: Բաց ասկէ՝ երկիր մը չկայ որ այնչափ լեռներ, ու ապառաժ լեռներ ունենայ: Յունաստանի մէջ ճամբորդութիւն ընելու ատեն՝ ամեն օր մէկ կամ այլ և այլ լեռներ ելլելու իջնելու է, որովք ետեւէ ետեւ պարիսպներու կը ըմբանին: Շատ քիչ տեղ այս զառ ի վայր պատնէշներուն վրայ ջրոյ վազք կ'երևայ, իսկ երկրին զանազան կողմանցն հետ հաղորդակցութիւն հաստատելու յարմար գետ բնաւ չկայ, անանկ գետ մը՝ որ ընդարձակ ու երկայն ժամանակ նաւարկելի ըլլայ: Վասն զի հազիւ թէ լեռներուն ծայրերէն վար կ'իջնեն՝ մէկէն ծով կը թափին, որ կարծես թէ զիրենք ընդունելու համար ամեն կողմանէ ընդ առաջ կը վազէ: Ու

րեմն զարմանալու բան չէ որ քաղաքականութեան և մշակութեան մէջ այնչափ մեծ զանազանութիւն ունեցած ըլլայ աշխարհ մը՝ որուն այլ և այլ մասունքն այսպէս բաժնուած են. և պէտք է կարծել թէ այս զանազանութիւնքն որ ժողովրդեան ոգւոյն մէջ մտած են՝ բանաստեղծից ոգին ձևացուցած ըլլան:

Յունաստանի մէջ՝ որ լի է բովանդակ Հոմերոսով, ամենուրեք իրեն խանձարուրքը կը փնտռուի. և հիմա գիտութեան Հոմերի անձը գտնելէն վերջը՝ որ նախ կորսնցուցածի պէս էր, բնութեան հարցնելու է որ քերթողահօր ծննդեան գաղտնիքն յայտնէ. վասն զի ծնած տեղը պէտք է որ իրեն նմանի. և այս նկատմամբ եղած բանադատական քննութիւններն ու երկրին կերպարանքը միաբան կը հաւաստեն թէ Հոմերոս Եւրոպիոյ Յունաստանին մէջ ծնած չէ:

Զմիւռնիոյ գեղեցիկ նաւահանգստին հետ շնորհալից և հոյակապ շրջակայիցը վրայ զարմացած ժամանակնիս, երբ հիացմամբ վեհ ու պրանչելի ծովափանց լուրջ ու քաղցր գեղեցկութիւնը դիտենք՝ անկարելի է որ բնական ազդեցութեամբ մը եօթն քաղաքաց հռչակաւոր վէճին դատաստանը չկտրենք ու չգոչենք թէ վկայ կը կոչեմ այս լեռինք, այս երկիրնք ու ալիքներն որ Հոմեր հոս պէտք է ծնած ըլլայ: Այս կարծիքը շատ հեղինակութիւն ունի. և եթէ վուտ կ'երկբայի ընդ մէջ Զմիւռնիոյ և Քիոսի, գիտնական ու հանճարեղն Վէլքէր՝ Զմիւռնիան կը համարի. նոյնը կը հաստատէ նաև Ուդֆրիտ Միւլլէր, որ, ո՛հ, ճամբորդութեանս յիշատակներուն հետ խառնուեցաւ. 1827ին զինքը կէդդինկ կայտառ երիտաւարդութեան մէջ տեսնելէս վերջը, չէի կարծէր թէ Դելփիս վաղահաս մահը պիտի լսէի ու Աթէնքի մօտ Ակադեմիոյ բլրան վրայ գերեզմանը պիտի տեսնէի:

Զմիւռնիայէն քիչ հեռու կը վազէ Մելէս՝ Հոմերի հայրը. հանճարեղ զրուցաց համեմատ՝ այս գետոյս ծովուն հետ խառնուելու մօտերը ալիքներն Ուփէոսի մրմնջածայն գլուխը բերին, ու

րով հոմերական բանաստեղծութիւնը քան զամենայն հին ու նուիրական բանաստեղծութեան հետ կը կապուի, թէպէտ հիմա անկէ հրաշալի անուն մը միայն մնացած է: Բարեբաղդաբար այն տղմուտ գետակը Մելէսը չէ որ Սիպիլեայ ստորեւ եղած գեղեցիկ մարգագետնոյն մէջ ընթանալէն վերջը Չմիւռնիոյ նեղ փողոցներուն մէջ կու գայ կ'աղտեղանայ: Բուն Մելէսը քաղքէն քիչ հեռու է. իսկ Քարայր Հոմերոսի կուլումն ինչուան հիմա՝ իրեն անուանն արժանի չէ. մէջն իրեք այծէ ու այծեպանէ մ'աւելի բան չառնուր. իլիականն հոն շարագրուած չէ, այլ թերեւայն բլրոյն վրայ ուր որ էր հին Չմիւռնիան ընդ մէջ կանանչազարդ դաշտին և կապուտակ ծովուն, որուն հետքը դեռ կը ճանչցուի, տիեզերաց գերազանց զիրքերէն մէկուն մէջ:

Հոմերոս ամենայնիւ ասիացի յոյն ըլլալն յայտնի կ'ընէ. յոնիական բարբառը տիրած է գրչին տակ. բանաստեղծութիւնն արեւելեան նախկին նշուլից գոյնն ունի. տեղեակ է Սիդոնի ձեռագործներուն. իսկ իթակէի արեւմտեան և հիւս. կողմէն անդին նոր զարմանալի աշխարհք մը կը սկսի իրեն համար. Քորֆուն՝ որ այնչափ մօտ է երևակայական և գրեթէ դիցաբանական ժողովրդեան մը բնակարան կը համարի, այսինքն փէսկեանց, որ անմահից պէս օրերնին զուարճութեամբ կ'անցընէին և անծանօթ էին պատերազմի, այն որ նոյն ատեն ամեն իրական ընկերութեան հանգամանքն էր: Սիկիլիոյ մէջ՝ ըստ իրեն՝ Կիկլոպայք և արեգական հօտը կը բնակէր. դեռ հեռու Յուլիակապարկաց ժայռերն են. Մալդայի մօտ Կալիպսոսայ կղզին ու խտալիոյ եղբրներն ալ Կիրկեայ կղզին: Որչափ որ Յունաստան մեկի մօտ է՝ այնչափ ալ կարծես թէ հեռու է Հոմերոսէն: Ինչպէս որ Հեսիոդոս հեռաւոր կղզիք ըսելով անորոշ կերպով մը կը նշանակէ զլատիոն, և այն երկիրն որ մեր աշխարհքին կեդրոնը պէտք էր ըլլար, նոյնպէս նաև հոմեր ալ Մեսսինէի նեղուցին մէջ թա-

փառական ժայռեր դնելով, որ Արգոնաւորդաց արշաւանքին հին երգիչները Սև ծովուն մէջ կը համարէին. վասն զի միշտ անծանօթ իր մը հրաշալիք կը սեպուի: Ամենէն աւելի վէճի նիւթ եղած են իբրեւ տեղագրական անճշգրտութիւն՝ իթակէի և Յունաստանի արեւմտեան կողմանցը վրայ ըսածները, ուր ընդհակառակն զարմանալի ճշգրտութիւն պահած կ'երևայ Տրոյիոյ դաշտին նկատմամբ: Ուրեմն թուի թէ Հոմերեան բանաստեղծութիւնը փոքր Ասիոյ Յունաց քաղաքականութեանն արդիւնք պէտք է սեպել որ կանխեց քան զԵւրոպայի Յունաստանը. ուսկից անցան ինչպէս դիւցազներգութիւնը՝ նոյնպէս նաև փիլիսոփայութիւնն ու պատմութիւնը: Մարդկային հանճարը պէտք էր որ գերազանց ու ամօք երկնքի մը տակ իր առաջին ծաղիկներն 'ի դուրս ընծայէր: Հոմերեանք Քիոս կը բնակէին. այն բանաստեղծից ցեղն որ քերթողահօր անուանակիրն ու զրուածոցն աւանդապահ եղան: Յոնիա բանաստեղծութեան խանձարուրդ եղեր էր, Քիոս ալ՝ որ Ասիոյ ծովափանցն հետ գրեթէ կպած է, երկայն ժամանակ օթեան եղաւ: Նոյն կողմերէն ելան նաև Կիկլիկեան անհանճար քերթողքն ալ՝ որ յունական դիւցազներգութիւնը շարունակեցին՝ Հոմերի երգերը տկարացնելով ու ճապաղցնելով. Արկտինոս միլետացի է, լեպէս՝ լեսբացի, Ստասինոս՝ կիպրացի. դիւցազներգութեան մոլասայն չուգեր հեռանալ Ասիայէն:

Յոնիոյ փալլիլուն ծովեզերքէն մըտնենք Բիովտիոյ խորը. Չմիւռնիոյ լուսաւոր քաղքէն՝ Բիրկաքի պզտիկ քաղքին մէջ. հասանք Ասկրա. Հոմերոսի հայրենիքէն Հեսիոդոսի հայրենիքն անցանք. երկինքը փոխուեցաւ. ծծած օդերնիս աւելի ծանր է. Բիովտիոյ օդն է որ միտք կը թմրեցնէր, և ինչուան հիմա ալ նոյնպէս կը սեպուի: Աւելի անհարթ կլիմայ մըն է և լերանց ստորտան եղող տեղեաց անճահութիւններն ունի: Հելիկոնի գագաթունքը ձմեռնեւոր խիստ ու երկայն ընել կու տան. իսկ

ամառը սաստիկ դէպ 'ի արևելք կ'ան-
դրադարձնեն արևուն ճառագայթներն
ու արևմտեան քամիները կ'արգելուն :
Հետիոտս Ասկրայի գրից անպատեհու-
թիւններն ոգելից կերպով այսպէս կը
բացատրէ . « Ասկրա ձմեռը չարատանջ,
ամառն անախորժ ու միշտ անտանելի
է » : Հետիոտսի հայրը փոքր Ասիոյ ծո-
վափանց վրայ եւոյեան Կումայի քաղ-
քին մէջ ծնած էր, որուն պատմու-
թիւնը խառն է իրեն դրացի Չմիւռնիոյ
պատմութեանն հետ . վաճառականու-
թեան գործոց և դժնեայ աղքատու-
քեան հարկէն փախչելու համար Բիով-
տիոյ խորն եկեր էր : Հետիոտսի տը-
խուր ոլորակներուն մէջ կարծես թէ
բանաստեղծութեան իրեն պայծառ Յո-
նիոյ խանձարուղքէն աքսորուելուն հե-
ծածանքը կը լսուի, և միանգամայն նը-
ւաստ երկրի մը մէջ նսեմ բնութիւն
ստացած ըլլալն յայտնի կ'ըլլայ : Եւ յի-
րաւի . Հոմեր քիչ անգամ ձմեռուան
վրայ կը խօսի, իսկ Եսիոտոս մանրա-
մասնաբար անոր խստութիւնը կը նը-
կարագրէ, և անանկ բացատրութեան
գոյներ կը գտնէ՝ որ կարծես թէ անծա-
նօթ էին հին Յունաց : Հիւսիսային քա-
միին գետինը սառնամանեօք լեցնելը,
եղևիններն ու կաղնիններն արմատա-
քի հանելը, կենդանեաց ձիւնէն ընդ-
արմացած փախչիլն ու ցրտէն ակռա-
նին կրճտելին կը նկարագրէ : Կը քըստ-
մնի մարդ այն նկարագրութիւնը կար-
դալու ատեն և գրեթէ հիւսիսային բա-
նաստեղծ մը կը կարծէ : Չարմանալի չէ
ուրեմն եթէ Հետիոտոս Հոմերի պայծառ
պատմութեանը տեղ տխուր խորհրդ-
դածութիւններ կ'ընէ : Չորս կողմն ե-
ղած անբերելի երևոյթները տեսնելով
անդադար տխուր առածներու հետ
դառն գանգատներ ալ կը յաւելու .
« Մարդիկ ծնաննելուն պէս, կ'ըսէ, ցա-
ւով կը ծերանան . շատ չարիքներ կան
մէջերնին . երկիրնին ու ծովերնին չա-
րիքներով լեցուն է » : Մարդկութեան
նախընթաց սերնդոց դարերը պատմե-
լէն վերջը, « Ինչո՞ւ համար այս հինգե-
րորդ դարուն մէջ աշխարհք եկայ, կը

գոչէ . ինչո՞ւ համար շուտ չմեռայ՝ կամ
ուշ չծնայ . վասն զի հիմա երկաթի
դար է : Մարդիկ գիշեր ցորեկ դադա-
րում չունին . աստուածոց խաւրած նե-
ղութիւններովն աշխատութիւններովն
ու վշտերովը կը հիւծին » : Այս տխու-
թիւնն ինչուան դժնեայ մարդատեցու-
թեան կը տանի՝ երբ արդարութիւնն
երկրիս վրայ այնչափ հալածուած կը
համարի՝ որ մեծ թշուառութիւն կը սե-
պէ թէ իրեն և թէ որդւոյն համար ար-
դար ըլլալը, երբ երկու քերթուածոցը
մէջ զանազան կերպերով ու ծանր նա-
խատինքներով կը ցուցնէ թէ ինչպէս
կինն ամենայն չարեաց աղբիւր է : Հոմե-
րոս ուրիշ ոգի մը ունի երբ տրոյացի ծե-
րոց Հելենեայ գեղեցկութեանն համար
ներումն շնորհելը կը յայտնէ : Հետիոտոս
այնպիսի երկրի մը մէջ բնակելովն որ
ատենօք՝ ինչպէս նաև հիմա ալ՝ անուա-
նի էր արգասաւորութեամբն, անդէոր-
դական բանաստեղծ եղաւ : Մշակու-
թեան և հնձոց վրայ տուած պատուէր-
ները տեղական փորձոյ և երկրին ան-
փոփոխելի բարուցը վրայ հիմնած ըլ-
լալով՝ Յունաստանի մէջ յաջորդաբար
պահուած են : Գեղացին հիմա ալ դեռ
սերմնարկութեան ժամանակը կ'ուռնկ-
ներուն ձայնէն կ'իմանայ, որ շատ տը-
խուր կը հնչէին թէոգնիս քերթողին
ականջին, յիշեցնելով թէ ուրիշները
դաշտեր ունէին մշակելու, իսկ ինքը
հօրենական արտերէն զրկուած էր :

Դիւցազներգութեան պէս Բունաց
քնարերգական բանաստեղծութիւնն
ալ Ասիոյ կողմերէն սկսած է . Ալկմեն՝
սարդիկեցի է, Կալլինոս՝ Եփեսացի,
Միմներմոս զմիւռնացի : Բանաստեղծու-
թեան այս ոճը փոքր Ասիոյ ծովափուն-
քէն սկսեալ դաշնակաւոր երգերն ա-
լեաց վրայ սփռելով կղզիէ կղզի կը յա-
ռաջէ : Գրեթէ Պինդարոսէն առաջ ե-
ղող բանաստեղծներէն ամենն ալ Ե-
գեան ծովուն այս կղզիներէն մէկուն
մէջ ծնած են . չղթայի փալպիւռն օղտկ-
ներ՝ որ զոգցես ընդ մէջ Ասիոյ և Յու-
նաստանի կը ծածանի : Լեսպոսի պար-
ծանքն են Տերպանդրոս, Սափփով և

Ալկէա. Տէոսի՝ Անակրէոն, Պարոսի՝ Արգիլըոս, Կէոսի, Սիմոնիդէս: Քանի որ ճանապարհորդն հետզհետէ այս առևով ոսկեզօծած կղզիները կը տեսնէ, որոնց՝ ներեանց պէս խարտեալ մազերնին ալիքներէ դուրս է, ամեն մէկը բանաստեղծի մ'անուն միտք կը բերէ: Միտիլինէի և Տէոսի առջև գրեթէ եռլեան մուսային եռանդուն ոլորակները կամ Յոնիոյ կիթառին քաղցր հնչիւնը կը կարծէ լսել. ամենայն ինչ արևուն պէս կրակոտ՝ կամ ալիքներուն պէս կայտառ բանաստեղծութիւն մը կը յիշեցնէ:

Բայց սակայն թերացին Պինդարոս այս լուսաւոր մթնոլորտէն դուրս կը հանէ զմեզ ու նորէն Բիովտիոյ աղօտ երկնքին տակ կը տանի: Ի՞նչ, Պինդարոս բիովտացի է. կրնանք պատասխան տալ թէ Լաֆոնդէն ալ Շանբաները դաւառէն էր, ու իբրև ժողովրդական նախապաշարմունք մերժել հին ատենուան անպատճառ տեղ բիովտացւոց մտացը վրայ ձգուած նշովքը: Այս բանս լաւ կ'ըլլայ որ համառօտ մը բացատրենք: Այն երկիրն որ զՀեսիոդոս, զՊինդարոս և զԵպամինոնդ ծնոյց՝ բոլորովին բանաստեղծական ու զինուորական հանճարէ զուրկ երկիր չէ. այս իրաւ է թերևս որ զով ու բարգաւաճ Բիովտիոյ մէջ՝ զոր արդի գերմանացին Պ. Ուլրիք Գերմանիոյ նմանցուց, լճերուն, մարգերուն, բեղնաւոր դաշտերուն ու թաց հողուն պատճառաւ՝ մարդիկ նոյն մտաց արթնութիւնն ու զգաստութիւնը չունէին՝ ինչ որ Ատտիկէի մէջ, որուն հողը աւելի ցամաք և հետեաբար օդն ալ աւելի չոր թեթև ու աշխոյժ էր: Այս բանս ընդհանուր օրէնք կը համարուի, որուն Յունաստան ուրիշ օրինակներ ալ կ'ընծայէ առջևնիս¹: Աթէնքի գրագէտներն ու կատակերգակ բանաստեղծներն անարգ ու անողորբելի դատապարտութիւն մը հանեցին Բիովտացւոց դէմ՝ իրենց հանճարոյն զանազանու-

թեանն համար. խեղճերը իրենց քաղաքական նախանձորդներուն կողմէն նոյն կերպը տեսան՝ ինչ որ անցեալ դարուն մէջ Գերմանացիք աշխոյժ Գաղղիացւոցմէ իրենց յամր ու զգօն մտացն համար. սակայն գերմանական լրջութիւնն արգելք չեղաւ հիանալի քնարերգակ բանաստեղծ մը ստեղծելու և զՔլոփշդոր իրենց գերմանացի Պինդարոսն ունենալու: Նոյնպէս եղաւ նաև Բիովտիոյ ալ. այն ծաղրուած յամր իմացականութիւնն՝ համբերող ճգամք երկայն ժամանակ ինք իր վրայ որոճալէն վերջը երբ դուրս յայտնուեցաւ, Յունաց քնարերգական բանաստեղծութեան ամենէն լուրջ՝ վսեմ ու խորին ներշնչումն ստեղծեց: Փ. Ասիոյ և Արչիպեղադոսի անուանի երգիչներն առաջին համարեցան թերացի քերթողը, ու բիովտացին Պինդարոս կրօնական բանաստեղծութեան ազդեցութեամբն յաղթեց ու անուանի եղաւ, ինչպէս որ բիովտացին Եպամինոնդաս ալ իր նուիրական բանակին միախառն կարգաւորութեամբը:

Եթէ ուզենք դիւրին է նմանութիւն գտնել Պինդարոսի բանաստեղծութեանն ու Բիովտիոյ դաշտերուն մէջ, ուր արևել. կողմանէ Հելիկոն՝ և հիւսիսէն Պառնասոսը կը բարձրանայ. և այն լայնասփիւռ մարգերուն հետ՝ որ արևմտեան ժամերուն՝ քիչ մը հռովմէական գիւղօրէից վսեմութիւնը կը յիշեցնեն: Ես հոս չէ թէ արդեաց Պինդարոսեան պաղ ոճոյն՝ որով չինծու օրինակ մ'ալ դուրս հանեցին՝ այլ ճմարտին վրայ կը խօսիմ, զոր Պէք (Bœckh) և Տիսսէն (Dissen) իրենց աշխատութեամբը գրտան, զոր Ուրատիոս գեղեցկապէս լեռանց անձրեններովը զեղած և յանհունս և ի խոր պղպջացող յորդաջուր գետոյ մը կը նմանցընէ: Այս Պինդարեան ոճոյն օրինակը կրնանք Թեբէի ընդարձակ գեղերուն մէջ գտնել, որոնք ձմռան հեղեղներով կ'ողողին և Հելիկոնէ եկած մրրիկներով կը ծփան: Բայց ես չեմ ուզեր այս տեսակ նմանութիւններով զեղծանիլ. ուրիշ տեղ բնութեան

¹ Ահառնանիոյ՝ Յունաստանի յուրթի կողմէն լին մեկուն բնակիչքը, Բիովտացւոց պէս ապուշ կը համարուէին:

վրայ հիմնուած թուեցան ինծի և ընդունեցայ. իսկ հոս արուեստակեալ գրտնելովս՝ մէկէն մէկդի կը թողում: Պինդարոսի հանճարը կազմողը Բիովտիոյ բնութիւնը չեղաւ. առջի բսածներէս այս միայն կրնանք հետեցնել որ կարծուածին չափ բնութիւնը բողբոլին անմիաբան չէր հանճարոյն հետ: Ասկէ դուրս՝ Պինդարոս տեղական բանաստեղծ չէ, հապա ընդհանուր Յունաստանի կը վերաբերի. ոչ զթերէ կամ զԲիովտիա կը հռչակէ՝ այլ զՈլիմպոս կամ զՆեմէա և այն դիւցազնական խաղերն՝ որոնց ժամանակ ամենայն հաւաքեալ Յոյնք՝ հասարակաց հանդիսի մէջ ցեղի և հայրենեաց զանազանութիւնը կը մոռնային, մանաւանդ թէ մէկ ցեղէ և մի և նոյն հայրենիքէ ըլլալին կը զգային: Հնոց պէս խօսելով՝ Պինդարոս ընդհանուր հեղինակեան կամ համահեղինակեան զգացմունքն ունի. և իրեն այս զգացմունքը որ խաղերուն հոգին էր՝ յաղթողաց փառքն երգելով՝ յատկապէս Յունաստանի սահմաններուն վրայ չամփոփուիր, վասն զի Պինդար խորհուրդ կու տայ ու կը գովէ նաև զթերոն ակրականդացին և Արկեսիլայոս կիւրենացին: Ուրեմն տղայութիւն է տեղական ազդեցութիւն փրնտուել իր բանաստեղծութեան ծագմանը կամ բնութեան մէջ, որուն բուն էութիւնն է տեղական բան մը չերեցնել և ամբողջ յոյն աշխարհքը հանդիսարան ու նիւթ ունենալ:

Յունաստան գեռ ուրիշ իրական դաշնակութիւններ կ'ընծայէ ընդ մէջ բնութեան և բանաստեղծութեան: Յունաց մէջ ոտանաւորները շատ նմանութիւն ունէին երաժշտութեան հետ. արդ Բիովտիոյ մէջ սրինգ գործածելն յայտնի այն խոնաւ երկրին մէջ եղած եղէգի առատութենէն է. Արկադիա ալ քնարի հայրենիք է՝ ցամաքային կրիայի հայրենիք ըլլալուն պատճառաւ, ուսկից Հերմէս չարաճճիկ տղան առաջին կիթառը շինեց. ըսել է թէ բնական պատմութեան դիտողութիւններն ալ անօգուտ չեն յունական բանաստեղծութեան

պատմութեանն համար: Վերջապէս՝ չեմ կարծեր որ բողբոլին անշահ եղած ըլլայ հին մուսային մտացն համար՝ ի Պառնասոս այցելութեան ելլելը:

Յոյնք մուսայից բնակութիւնը՝ այսինքն բանաստեղծական ներշնչման աղբիւրը, ինչպէս նաև դից բնակութիւնը բարձր գաղաթանց վրայ հաստատած էին, ուր երկիրս երկնքի հետ միացած կ'երևայ: Մուսայք՝ Ոլիմպոս, Պիերիոս, Հելիկոն և մասնաւորապէս Պառնասոս լեռանց վրայ կը բնակէին: Պառնասոս՝ Յունաստանի առաջին գեղեցիկ լեռնէրէն մէկն է, որուն ձիւնամած գագաթանցը վրայ կը ճեմէին ամբիծ մուսաները. ծայրերը շատ անգամ ամպամած են: Ո՞վ զԼիաբուրան¹ պարզ տեսած ունի, կը գոչէ Լորտ Պայուն. այս յատկութիւնը հին դիցաբանութեան սրբանուէր լեռան պաշտօնին աղէկ կը պատշաճէր: Բանաստեղծութիւնը գաղտնիք մը խորհուրդ մ'է, ի ճահ է որ խորհրդական ամպերով ծածկուած ըլլայ:

Յունաց մէջ ամենայն ներշնչմունք ազգակից էին իրարու. Պառնասոս միանգամայն թէ բանաստեղծական և թէ կրօնական խանդը կը նուիրագործէր: Երբ Բաքոսամոլք (les Thyades) իրենց կաքաւը կը հանդիսացնէին Բաքոսի կատաղութիւնը բորբոքելով՝ Պիւթեան քրմուհին եռօտանուոյն վրայ նստած լեռան գուշակական գոլորշիքը կը շնչէր: Հոն էր Ապոլոնի տաճարն ու դափնին, որուն փոխան հիմա ալ դափնի մը կայ ի նշան թէ ներշնչումն անմահ է: Մուսայք կաստալեայ աղբիւրին մէջ կը լուացուէին որ գեռ կը վազէ, և իրեն վճիտ ու թեթեւ ջուրը սիրուն օրինակ մ'է Յունաց անապակ բանաստեղծութեանը: Նախնիք աղէկ ըմբռնած ըլլալով թէ ինչ բնական պատշաճութիւններ պէտք էին ունենալ այն տեղերն որոնց վրայ վէպեր յարմարցուած էին, Ապոլոնի մեհեանը Շողշողուն կու չուած զառ ի վայր ժայռերուն ստորոտը

¹ Պառնասոսի ծայրերէն մէկուն արդի անունն է:

կանգնեցին, որ դեռ չաստուծոյն նետերը սաստիկ կ'անդրադարձնեն: Իրենց համար լուսոյ և ջերմութեան աստուածը բանաստեղծութեան ալ աստուած էր, որուն անմատոյց և ապալեր լեռնածայր մը նուիրած էին: Արուեստի կատարելութիւնը լուսաւոր և բոցավառ գագաթ մ'է որուն վրայ երբեք ճամբով չելլացուիր՝ այլ միայն աստուածային թռիչով:

Հին Դելփիսի տեղէն վեր է կրկնաւար ըստածը՝ զոր յաճախ կը յիշեն բանաստեղծք. հոն է այն սիրուն անձաւն՝ ուսկից կաստայեայ աղբիւրը կը բղխէ, զոր ես լողարանի փոխուած տեսայ, ինչպէս նաև զԱրեթուսան ալ: Պ. Ուլրիք կը խորհրդածէ թէ լատին բանաստեղծներէն ոմանք՝ ինչպէս Ուիլիոս և լուկանոս որ Դելփիս եկած չէին՝ անանկ մը կը կարծեն թէ այն երկու գագաթունքը՝ որոնց ստորոտը քաղաքը կանգնուած էր՝ Պառնասոսի ամենէն բարձր կէտը կը ձևացնէին, մինչդեռ ամենայն կերպով ճշմարիտ է որ Պառնասոս գոնէ հինը՝ բուն մէկ գագաթ միայն ունի: Ոչինչ ընդհատ Ուիլիոսի ու Ստատիոսի բացատրութիւններէն անճիշդ է նաև Յ. Մ. Բուսոյի կրկնաբար ըսածն ալ: Ի՞նչ բլուր. Պինդարոսի բանաստեղծութեան՝ Բուսոյի նէն, հին մեծ քնարին՝ Ժլ դարուն ինկած քնարէն ունեցած հեռաւորութեամբը, Պառնասոս իրեն ընկածութեանը ժամանակ՝ Բարիզու և Վեննայի շրջակայքը տեսնող բանաստեղծին աչքին բլուր մ'երևցեր է: Իրիկուն մը 'ի Տրաքմանի՝ Պառնասոսի ստորոտէն աչքովս կողիցը վրայ թեւածող անգղները դիտելու ատեն՝ այս անուանի տողը միտքս եկաւ, թէ

Ի զուր 'ի Պառնասոս մատենագիր որ ձեռներէց...

Ու սաստիկ դիտողութեամբ հազիւ կըցայ համոզուիլ թէ առջևս ցցուած բարձրաբերձ և վեհ լեռը՝ երեկոյեան մանուշակային գունոյ մէջ ընկղմած ժայռերովը եղիւններովն ու անդունդներովը, Պուալոյին Պառնասոսն էր. փոխանակ զի աչքիս առջևն եղածը հին

բանաստեղծից՝ մասնաւորապէս Եւրիպիդէսի մէջ կարգացուած Պառնասոսն էր. հարաւային արևով շողշողացող ժայռերը դիտելով չափազանց չերևցաւ ինծի բանաստեղծին Փիլոկլիտոսիք ողբերգութեան մէջ ըսածը, « Ո՛վ ապառաժդ կայծակնացայտ, ո՛վ պայծառութիւն 'ի կրկին գագաթունս »: Եւրիպիդէայ Յուն խաղը Դելփիս պէտք է կարգաւ սրտաշարժ թատերերգութիւն մ'է՝ յորում յունական աւանդութեան Յովանն՝ Յոն սիրուն մանուկը Ապոլոնի մեհենին փոխաժողովրդապետի մը գրծուձ զգեստին տակ՝ իրեն արքունական և դիւցային զարմէ ըլլալը կը ծածկէ. կը տեսնենք որ անկեղծ բարեպաշտութեամբ ու նիւթական եռանդեամբ նետով թռչուններ կը զարնէ, որպէս զի չըլլայ թէ թռչելու ժամանակին չաստուծոյն մեհեանը պղծեն, որոնք այսօրուան օրս խմբովին այն տեղէն ալ բարձր կը թռչին, զոր Եսթիլոս Ֆիլոքսիս՝ թռչնոց սիրելի կը կոչէ: Մեծ ախորժ կը պատճառէ՝ հին ողբերգութիւններն ուր որ հանդիպեր են հոն կարգաւ ու կենդանացնել. որով շատ անգամ կ'իմանանք թէ Յունաց ողբերգակները թատերերգութեան աղետալի դէպքերուն հետ ինչպէս ճարտարութեամբ զուգեր են աւանդութեան բնական զարդերն ալ: Յայտնի է թէ Իդիպոսի բաղդին տեսարանը իր ողբերգական վախճանին յարմարած է. աղակուց կիւթերոնի վրայ կը ձգուի որուն վայրենի ու տխրատեալ տեսքը կարծես թէ ցայսօր նզովեալ ըլլալը կը քարոզէ. ճիշդ Եւրիպիդէայ եղեռնաւոր լեռն ըսածն է, և Անտիգոնէի արդիքերթողին չորսնուշտ 'ի գազաբռնու գուշակած լեռն է: Դիտուած է որ Հելիկոն ու կիւթերոն մէկմէկու մերձակայ են և բոլորովին իրարու հակառակ երեւոյթ ունին. առաջինը դալարի ու անտառախիտ է, երկրորդը դժնեայ ու մերկ. և այնչափ տարբեր են մէկմէկէ՝ որչափ Մուսայք և Կատաղիք:

Դիւրին է հռչակաւոր Սքիառոսը ճանչնալը՝ այն տեղն ուր Իդիպոս զլայոս

դարկաւ սպաննեց, Դելփիսի ճամբուն
երկու առաջ բաժնուելով՝ որ մէկ կող-
մանէ դէպ'ի թերէ, միւս կողմանէ դէպ
'ի կորինթոս կը տանի: Իդիպոս պատ-
գամ հարցընելէն կը դառնար երբ լայոս
ալ հարցընելու կ'երթար. հոն այն նեղ
ճամբուն մէջ իրարու հանդիպեցան. և
հոն՝ այն երկու վայրենի լերանց մէջ՝ ու-
րոնց կողերը լի են սև սև քարերով, ա-
նել լերանց կիրճերու մէջ, ձախ կրճին
մօտ, յոյն բանաստեղծներն իրենց լու-
սաւոր երևակայութեամբը հայրասպա-
նութեան կատարուած ըլլալը կը հա-
մարէին: Վերջապէս Իդիպոսի այս եղբ-
երգական կեանքը՝ որ կիւթերոնի տը-
խուր գագաթանց վրայ սկսաւ, փովկի-
սի նսեմ կիրճերուն մէջէն կ'անցնի գա-
լու Աթէնքի պայծառ երկնքին տակ
մաքրուելու և այլակերպելու:

Եւքիլոսի ողբերգութեան ցաւագին
կատաղութեանն ու Պելոպեանց արիւ-
նահեղ յիշատակներուն բան մը անանկ
աղէկ չպատշաճիր՝ ինչպէս Միկէնքի՝
Ատրևսի քաղքին՝ չոր գորշերանգ վայ-
րագ լեռները: Նաև ուրիշ անանկ տե-
ղեր ալ տեսայ՝ որոնց հետ նախկին
սարսափմանց յիշատակը կապուած է
և նախադրունք են այլոց սարսափմանց:
Զմիւռնիոյ մօտ Սիպիլէ լեռան առաջին
մոյթը ձևացնող միջակ բարձրութեամբ
գագաթան մը վրայ Տալտալոսի գե-
րեզնալն ու Պիլոպեանց գաւի կը ցու-
ցընեն. այս գագաթնաւոր յովազներ
կը գտնուին՝ Գոնիոյ երկնքին տակ ու
չնորհազարդ բնութեան մէջ սև սև ցը-
ցուեալ ժայռերովն՝ Արգոսի սպառնա-
լից կատարները կը յիշեցնէ: Աւանդու-
թիւնն ինչպէս Ագամեմնոնի ու մայ-
րասպան վրէժխնդրութեան ահաւոր
թատրերգութեանցը՝ նոյնպէս նաև եռա-
խօսութեան (trilogie) նախերգանացն
ալ արժանաւոր թատրոն մը սահմաներ
է: Վերջապէս Արիստաղին ժայռն ալ,
որուն ստորոտը Մարաթոնի ողբեր-
գակն հայրենական ամբարտաւանու-
թեամբ կ'ուղէր աթենական դատաւոր
մը խօսեցնել տալ՝ յաստուածոց տաղ-
նապեալ Որեստեսայ նկատմամբ, այն

ժայռը լուրջ վսեմութեամբն ոգելից ե-
ռախօսութեան զգօն և վեհ լուծմանը
կը պատշաճի: Միկէնքի կիկլոպեան որ-
մոց կութնած նսեմ բարձունքը ու Պեր-
սեպօլեայ կամ Փիլեայ նման երկու ա-
ռիւծները դիտած ժամանակս, որոնք
այնչափ դարերէ 'ի վեր հոն ոտքի վրայ
կայնած՝ դողցես կործանեալ քաղքին
դրանը պահպանութիւն կ'ընեն, Գալնօ
Ատրևսեայ կոշուած զօրաւոր և հոյա-
կապ ճարտարապետութեան յիշատա-
կարանին մէջ մտնելով, ու աչքի կըշ-
ռով այն հին ու դիմացկունութեամբը
զարմանալի կամարն ու նախապատմա-
կան որմածոյն հսկայաբերձ ու անսա-
սանելի քարերը զննած ատենս՝ ինքզինքս
Գունաց ողբերգական հանճարոյն նախ-
կին բեղնաւորութեան ժամանակը փո-
խադրուած կարծեցի: Եւքիլոս իր ող-
բերգութիւնն այսպէս պարզ յանդուգն
ու հսկայաձև ոճով գրեց, որուն այլ և
այլ մասերը Ատրևսեայ գանձին վիթ-
խարի քարերուն նման՝ առանց շաղա-
խոյ պարզ հզօր ձեռքին զօրութեամբը
կեցած են:

Վերջապէս եթէ կ'ուզես տեղ մը գրտ-
նել որ յունական հանճարոյ իսկութիւ-
նը կատարելապէս ըմբռնես, Աթէնք
գնա. իրաւ է որ գիւղական զարմանա-
լի գեղեցկութիւն չունի, փոշելից դաշ-
տագետին մը, մերկ լեռներ. բայց դիտէ
այն ճարտարութեամբ ձգուած դժերը
որոնք մեղմով կը խոնարհին. հոն օդոյն
անուշութեանն ու առաձգականութեա-
նը և լուսոյն անսահման քաղցրութեա-
նը մէջ՝ անդորր զգացմամբ պարզ գե-
ղեցկութեան խորը մտիր. նստէ Պնի-
քսեայ ճամբաներէն մէկուն մէջ որ հի-
մա ալ անապատ է, ինչպէս նաև Արիս-
տոփանեայ բարեմիտ Դիկէպոլին ժա-
մանակն ալ, որ կէսօրը ատենակալաց
գալուն կը սպասէր: Զախդ կ'իյնայ թէ-
սէոսի մեհեանը՝ գրեթէ անարատ, առ-
ջևէ Պարթենոն. նայէ, մարդկանց գե-
րազանց դործն է: Կամաց կամաց աչքդ
կ'ըմբռնէ այն գեղեցկութիւնն՝ որ նախ
մէկէն շատ դժուարին է. գեղեցկու-
թիւնն ամեն անդամներէդ հոգւոյդ մէջ

կը թափանցէ : Օտարականդ՝ կամ ինչպէս նախնիք կ'ըսէին՝ բարբարոսդ՝ երբ ասկէ հեռանաս , աշխարհքիս վրայ ասոր նման բան չես կրնար տեսնել :

Աղէկ ուրեմն , այս տեղերս շատ երկիրներ իրարու հետ բաղդատել կրցող ճանապարհորդի մը վրայ նոյնը կ'ազդեն , ինչ որ յունական բանաստեղծութեան հրահանգը՝ շատ զրականութիւններ ճանչցող ու բաղդատող անձի մը վրայ : Հոմերոսը կամ Սոփոկլիսը գոցած ժամանակնիս կ'ըսենք , Ահա գերագոյն և ճշմարիտ գեղեցկութիւն . մարդիկ երբեք ասոր նման գործ մը գրած չեն : Աթէնքն տեսած ժամանակնիս ասթենական բանաստեղծութենէն կը խնդրենք որ զարմանք մը յայտնէ . վասն զի ինքը միայն կրնայ : Եթէ այն պղտիկ բլրակին վրայ ելլենք որ ինչուան հիմա Կոլոն կը կոչուի , ուր բարձրէն Ակրոպոլ շատ սիրուն կ'երևայ , բանաստեղծին հետ կ'ըսենք . « Ասոնք հանդիպակաց քաղքին պատերն են . — կարծեմ թէ նուիրական տեղ մ'է , ուր որ այգիք , ձի թենիք և դափնիք առատապէս կ'աճին ու սոխակներու երգեր կը լսուին » : Հոն հիմա դափնի չկայ , սոխակներն ալ հագիւ թէ կ'երգեն . բայց զրասէր ճանապարհորդին համար միշտ նուիրական է այս տեղս : Նոյնպէս է նաև տրդի Թունաց համար ալ . պղտիկ մօտուռ մը կանգնուած է կատաղեացմահենին տեղ . ջահակիր ու օձախուիւ Եւմենեանց փոխան կը տեսնուի որմոց վրայ հասարակ ոճով նկարուած երկրին քանի մը սուրբերուն հետ Աստուած՝ տղայ մը գիրկն առած , Առտոռաճ պահապան մանկանց տղայոց ստորագրութեամբ : Ահա ասիկ ժամանակի և կրօնից փոփոխութիւնը . այն Աստուածն որ տղաքները կը գրկէ՝ շատ աւելի մեծ յարգ ունի քան Եսքիլոսի անողորբելի չաստուածները : Բայց հոս շուտ մը նորէն հնութեան կը դառնանք . Մէգէայի պարուն հետ կը գոչենք . « Ո՛վ Երեկտեայ բաղդաւոր զաւակներ , անմահից երջանիկ որդիքներ , որ ջինջ պայծառ ու հեշտալից օգուն մէջ կը ճեմիք » : Կ'ողջունենք Նախա-

դրունքն որոնց նոր փայլը հռչակեց Արիստոփանէս , ու այնչափ դարերէ վերջը դեռ կ'ապրին . ետքը նայենիս կը շարունակենք : Նային հոս վառվառն երջանկութիւն մ'է , հեշտութիւն մը . և որչափ աւելի նայինք՝ այնչափ լաւ կը հասկընանք , թէ այս այն տեղն է ուր մարդկային հանճարը պէտք էր պատանեկութեան ծաղկին հասնէր , զոր Յոյնք Ակմէ կը կոչէին : Արուեստից շատերն ու բանաստեղծութեան այլ և այլ տեսակներն ուրիշ տեղ ծնած են . ամենէն հին քանդակագործները սիկիոնացի , սպարտացի , արգոսացի կամ եգիպտացի են և ոչ աթենացի : Բանաստեղծութիւնը Թրակիոյ կամ Յոնիոյ մէջ ծագեցաւ , բայց մատենագրութեան իւրաքանչիւր տեսակն իրեն կատարելութիւնն այս սիրելի տեղոյս մէջ ստացաւ : Քաղաք մ'եղած չէ որ Աթէնքի պէս նախասահմանեալ եղած ըլլայ կատարեալ բանաստեղծութեան հայրենիք ըլլալու . վասն զի հոս կատարելութիւնն ամենուրեք է . հոս բան մ'անկանոն չէ , ոչ լեռներն ոչ շէնքերը . հոս հրաշալի՝ բայց տահմանաւոր հորիզոն մը , քաղցր ու ամուր չրջակայք , շնորհալից կերպով մէկմէկու ետեւ ծածկուող ուրուագիծներ , որոնք նկարը վայելչատես ընելու համար ըստ պատկերահանութեան հարկին փոխ առ փոխ լուսաւոր կամ ստուերի մէջ ընկղմած կ'երևան , անանկ որ կարծես թէ այս երկրիս մէջ ուր արուեստն այնչափ բնական է , գոգցես բնութիւնն իսկ արուեստալից ըլլար :

ԱՄԲԷՐ

Կեդրոնախոյս ջրհասն .

Չկայ մեքենական գործիք մը որ այնպէս կարեւոր ըլլայ արհեստից մէջ յընդհանուրս , ինչպէս ջրհան գործիքը . վասն զի ամենայն ճարտարութիւնք , առանց գրեթէ մէկու մը բացառութեան , հարկաւորութիւն ունին ջրոյ . և գործա-